

Ο Καθηγητής Δημήτρης Λαμπρέλλης (Αναπληρωτής Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών), στη μελέτη του *Ο Nietzsche στην Ελλάδα. Ένα όνομα για όλα και για τίποτα*, καταγράφει τους λόγους για τους οποίους ο Nietzsche εισάγεται στις αρχές του αιώνα στην Ελλάδα, μέσα από τα περιοδικά *Τέχνη* και *Διόνυσος*, ως εκφραστής του Έλληνισμού, ενός Έλληνισμού που οι Έλληνες της εποχής δεν γνωρίζουν και του οποίου ουσιαστικά βιώνουν την παρακμή. Ο συγγραφέας δείχνει πώς ο Nietzsche εμπλέκεται ως ιδεολογικός σύμμαχος ενός εθνικισμού που συνοδεύεται από την αποδοχή των αξιών του Έλληνισμού ως αντίποδα του Χριστιανισμού, αλλά και ως ιδεολογικός αντίπαλος ενός εθνικισμού που συνοδεύεται από την αποδοχή του Ελληνοχριστιανισμού. Μια τρίτη παραλλαγή της τύχης του φιλοσόφου, τον συνδέει με έναν ρηχό «έσπετισμό», που στηρίχτηκε στην παρουσίαση του Nietzsche ως φιλοσόφου που εξαιρεί την ποίηση και την τέχνη και περιφρονεί τον όρθο λόγο και την επιστήμη. Με την επίκληση του ονόματος του Nietzsche για να προβληθούν ή να απωθηθούν οι διαφορετικές και αντιφατικές αυτές θέσεις — που κάνει το όνομα του φιλοσόφου να είναι για «όλα» — επέρχεται και το «τίποτα», που συνοδεύει την άγνοια και την παρερμηνεία του στοχασμού του.

Στυλιανός ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ

E. MOUTSOPOULOS, *La conscience de l'espace*, Aix-en-Provence, Orphys, Institutions Philosophiques Réunies, 1997, σελ. 219.

Η πρώτη έκδοση του βιβλίου αυτού του Ακαδημαϊκού Επιστήμονα Μουτσοπούλου, αντεπιτελλόντος μέλους του Γαλλικού Ινστιτούτου, έγινε το 1967, από τον Έκδοτικό Οίκο Orphys στο Aix-en-Provence και σημείωσε μεγάλη επιτυχία. Το έργο, επίκαιρο και αναλλοίωτο μετά από τριάντα χρόνια, στην δεύτερη αυτή έκδοσή του, είναι γραμμένο σε ωραία γαλλική, φιλοσοφική και λογοτεχνική γλώσσα. Περιέχει πλούσια βιβλιογραφία, σαράντα σελίδων και πίνακα ποιητικών σημειώνων δύο σελίδων. Στόν πρόλογο, ορίζεται η σχέση περιβάλλοντος χώρου και παρατηρητού και σημειώνεται πώς υπάρχει μια διαλεκτική στη φύση του δεσμού τους και διατυπώνεται η αντίληψη πώς η διάρκεια είναι χαρακτηριστική της συνείδησης, ενώ ο χώρος είναι αντικείμενο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στη συνείδηση εισβάλλει ένας πυρήνας του παρατηρούμενου χώρου.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην ιστορία της έννοιας του χώρου. Το δεύτερο στην έπαφή της συνείδησης προς τον χώρο. Το τρίτο στις χωρικές κατηγορίες. Το τέταρτο, στην οργάνωση του χώρου (αισθητική και πρακτική). Το πέμπτο, στη δυναμική του χώρου σε σχέση προς το πεπρωμένο. Έπονται τα συμπεράσματα. Ο Όμηρος θεωρεί τον κόσμο χώρο περιορισμένον από έναν ωκεανό· ο Ησίοδος τον συνδέει προς το «χάος». Ο Αναξίμανδρος εισάγει την έννοια του άπειρου στην αντίληψη περί κοσμοχώρου. Ο Πλάτων θεωρεί το σύμπαν κλειστό στο έσωτερικό ενός χώρου, δίχως όρια, αλλά υποκείμενο σ' αρμονικούς νόμους και αντιτιθέμενο προς ένα δυναμικό κενό. Περαιτέρω ο συγγραφέας αναφέρεται στον γεωμετρικό χώρο του Γαλιλαίου και του Νεύτωνος, στον συνεχή χώρο του Καρτέσιου και στον άπειρο χώρο του Leibniz, αλλά και στην θεωρία του H. Poincaré, όπου ο τρισδιάστατος χώρος εξηγείται μέσω των αισθημάτων αφής του παρατηρητή και είναι όμογενής και ισότροπος, και στην παγγεωμετρία του G. Bachelard, της οποίας οι γεωμετρίες του Εὐκλείδη και του Riemann είναι ειδικές περιπτώσεις, δίχως να παραβλέπονται οι σύγχρονες θεωρίες όπου ο χρόνος είναι μια χωρική διάσταση που ενώνει την έννοια του χώρου με τη μάζα και την κίνηση. Η κριτική των θεωριών αυτών οδηγεί σε μιάν αντίληψη οντολογικής δυναμικότητας του χώρου. Έτσι, συνδεδεμένος προς την συνείδηση, ο χώρος καθίσταται «άνθρωπικός». Προϋπήρχε της συνείδησης, αλλά, όπως και ο χρόνος, ενεργοποιείται από αυτήν.

Στό δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για την σχέση της συνείδησης του παρατηρητή προς τον περιβάλλοντα χώρο, για τη χαρακτηριστική εσωτερική χωρική ιδιότητα των σωμάτων και για τη θέση των αντικειμένων στον χώρο. Η συνείδηση προέκταση προς το περιβάλλον της. Η αντίληψη του χώρου είναι αδιαχώριστη από την ιδέα της ύπαρξης, και ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ιδέα του χώρου εξαρτάται από τη δραστηριότητα του παρατηρητή και από τον συνειδησιακό του ορίζοντα. Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι κατηγορίες του χώρου. Κατά τον Bergson, υπάρχει μια αρχική «χωρικότητα» της νοήσεως, που η παρουσία της χωρικής πραγματικότητας στη συνείδηση, επιτρέπει μία διαλεκτική μεταξύ του εξωτερικού κόσμου και των εσωτερικών δομών του Έγώ. Πρέπει συνεπώς να οριστεί ή λογική και ή οντολογική προέκταση του χώρου, αλλά και οι επιδράσεις του στην νόηση, που αναλύονται σύμφωνα προς σχετικές κατηγορίες της συνείδησης. Υπάρχει λοιπόν δράση του χώρου επάνω στη συνείδηση ή αντίστροφα της συνείδησης επάνω στον χώρο; Οι χωρικές κατηγορίες διακρίνονται σε καθολικές (όριστικές - άοριστες) και σε σχετικές (όμοχωρία, έτεροχωρία, προτερότης, ύστερότης), αλλά και σε κατηγορίες διεύθυνσης (στατικές, στατικοδυναμικές, παρουσίας, αντίστασης, έγγυς), πρόθεσης (στατικο-σχέσεις, ανυσματικές, κινητικότητας), προθετικές και χωροκαιρικές (όχι - ακόμη - εδώ, πουθενά - πιά).

Εδώ εισάγεται η έννοια της καιρικοποίησης του χώρου, την οποίαν ο συγγραφέας έχει αναλύσει και σε πολλά άλλα φιλοσοφικά του συγγράμματα (Φιλοσοφία της καιρικότητας, Αθήναι, Καρδαμίτσα, 1984· *Kairos. La mise en temps*, Paris, 1991). Ο ίδιος παρέχει τον όρισμό του όρου «καιρικός», ο οποίος χαρακτηρίζει έντονες στιγμές, για να συμπεράνει ότι οι χωρικές κατηγορίες δημιουργούνται από την ψυχολογική δραστηριότητα του παρατηρητή, και ότι ο αφηρημένος χώρος και χρόνος δεν δύναται να θεωρηθούν παρά ως δυναμικές ιδιότητες που περιμένουν να πραγματοποιηθούν. Οι χωροκαιρικές κατηγορίες δείχνουν τη σπουδαιότητα της προθετικότητας στη συνείδηση του παρατηρητή: διακρίνουν τον χώρο σε χώρο που έχει ήδη διανυθεί και σε χώρο που θα προκειται να διανυθεί. Η νόηση δραστηριοποιεί τον χώρο ο οποίος και έχει άφ' εαυτού μία εσωτερική δυναμική. Στο επόμενο κεφάλαιο ο συγγραφέας κάνει λόγο περί της οργάνωσης του χώρου (αισθητικής και πρακτικής). Εδώ ο αντικειμενικός χώρος στερείται ορίων, ο αισθητικός χώρος διατελεί εσωτερικώς καθορισμένος, τα όρια του, όπως έτσι καθορίζονται από τον άνθρωπο, του οποίου η αισθητική ζωή είναι το κέντρο μοναδικής και σταθερής αναφοράς. Η αισθητική και η πρακτική μορφή του χώρου οδηγούν από τον άνευ ορίων χώρο, στον καθοριζόμενο ανθρώπινο χώρο, και διευκολύνουν την άμεση συνείδηση του πιθανού χώρου.

Στό πέμπτο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Δυναμική και πεπρωμένο» ο συγγραφέας αναφέρεται στην ανοικτή χωρική συνείδηση. Συμπιεσμένος συνειδησιακά από τον χώρο, ο άνθρωπος ελευθερώνεται μεταβάλλοντας τα όρια του περιβάλλοντός του, διευρύνοντας δηλαδή το πεδίο δράσεώς του. Αυτή η τελεολογία της «κατάκτησης του χώρου» υπογραμμίζει την βούληση του ανθρώπου να κατακτήσει το σύμπαν. Ο συγγραφέας προσφεύγει στην ποίηση του Baudelaire και του Claudel, του Goethe και του Th. Gautier, του Καβάφη και του Byron. Χαρακτηριστικός είναι ο στίχος του Claudel: «Είμαι ελεύθερος γιατί εγώ τουλάχιστον είμαι απ' έξω». Εμπεδώνεται έτσι η διαλεκτική χώρου και συνείδησης. Στα συμπεράσματα παρέχεται ένα τελικό σχήμα της διαλεκτικής του χώρου: υπάρχει διαδικασία εξουδετέρωσης είτε του χώρου είτε της ύπαρξεως. Τονίζεται ότι ο χώρος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως στατικό σύνολο αναλλοίωτο αλλά, σε συνάρτηση προς τις σχετικές δυναμικές και τη χωρική πραγματικότητα της ύπαρξης. Η επικαιροποίηση είναι το γνωσιολογικό μέσο χάρη στο οποίο η συνειδητοποιημένη ύπαρξη εντάσσεται στον χώρο.

Το όλο έργο αποκτά μεγάλο ενδιαφέρον σε σχέση προς τις σύγχρονες κοσμολογικές θεωρίες. Υπάρχουν ακριβείς νόμοι στο σύμπαν; Επικρατεί σ' αυτό ο νόμος της άβειαιότητας δεδομένου ότι ο παρατηρητής δεν είναι δυνατόν να προκαλεί απόλυτες μετρήσεις. Πρόκειται για θέματα φυσικής και αστροφυσικής που απασχολούν τη σύγχρονη επιστήμη.

μιάν επιστήμη που χαρακτηρίζεται από τις ανακαλύψεις του κοσμοχώρου με τη βοήθεια της διαστημικής τεχνολογίας και της πληροφορικής, οι οποίες οδήγησαν προσφάτως σε πλήθος ανακαλύψεων. Η ανάλυση της σχέσης συνείδησης και κοσμοχώρου από τον Εὐάγγελο Μουτσόπουλο, συνιστά ένα φιλοσοφικό έργο που άνοιξε νέους ορίζοντες, όχι μόνο στη φιλοσοφία, αλλά και στις σύγχρονες διαστημικές επιστήμες.

Β. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δημητρίου Ν. ΚΟΥΤΡΑ (έκδ.), *Ἡ ἀριστοτελική ἠθική καὶ οἱ ἐπιδράσεις της*, Ἀθήνα, Ἑταιρεία Ἀριστοτελικῶν Μελετῶν «Τὸ Λύκειον», 1996, σελ. 356.

Ἡ ἠθική φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι καὶ στὴν ἐποχή μας προσφιλές πεδίο ἐρευνητικῶν ἀναζητήσεων. Δείγματα γόνιμης ἐνασχόλησης μὲ τὰ ἠθικά συγγράμματα τοῦ φιλοσόφου καταγράφονται πολλὰ καὶ σημαντικοὶ εἶναι οἱ καρποὶ τῆς ἐρευνας, καίτοι πολλὰ καίρια προβλήματα δὲν θεωροῦνται ἐπιλυμένα· τὰ ἐρωτήματα γιὰ τὴ σχέση τῶν ἠθικῶν πραγματειῶν, λ.χ., ἀλλὰ καὶ γιὰ προβλήματα γνησιότητας δύσκολα μποροῦν νὰ λάβουν τελεσίδικη ἀπάντηση. Κυρίως γιὰ τὰ *Ἡθικά μεγάλα* ἀρκετὰ ἐρωτήματα περιμένουν ἀκόμη ἀπάντηση. Οἱ R. R. Walzer καὶ J. M. Mingay πῶς ἐφοδίασαν μὲ μιὰ καινούργια ἐκδοσὴ τῶν *Ἡθικῶν Εὐδημίων* (στὴ σειρὰ τῆς SCBO, Oxford, 1991), ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ ἀποτελέσει σταθερὴ βάση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἔργου. Τὰ *Ἡθικά Νικομάχεια* παραμένουν βεβαίως ἐπίκεντρο καὶ τὸ ἀσφαλέστερο σημεῖο ἀναφοράς γιὰ τὴν ἀποτίμηση τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ λόγω τῆς ἔκτασης καὶ πληρότητάς τους (συγκρινόμενα μὲ τὰ ἄλλα δύο ἔργα) καὶ λόγω τῆς βεβαιότητάς, ἀπὸ πολλὰς ἀποψεις, ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὰ. Οἱ σύγχρονοι μελετητὲς τῶν ἠθικῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου οφείλουν ἀσφαλῶς τὰ μέγιστα στὸν ὀξυδερκὴ σχολιασμό τους (καὶ μετάφρασή τους) ἀπὸ τὸν F. Dirlmeier (στὴ σειρὰ Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung, Darmstadt, 1956-1962 [καὶ ἀνατυπώσεις]), ἂν μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε μιὰν ἀπὸ τίς κορυφαίες περιπτώσεις σύμπτωσης φιλοσοφικῆς ἐμβάθυνσης καὶ φιλολογικῆς ὀξυδέρκειας σὲ σχολιασμὸ συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλη τῇ νεότερῃ ἐποχῇ.

Ἡ σύγχρονη ἐλληνικὴ συμβολὴ στὴ διερεύνηση τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητη καὶ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν μελετῶν ποὺ συντάχθηκαν καὶ συντάσσονται ἀπὸ Ἕλληνες ἐπιστήμονες γιὰ ζητήματα τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Σ' αὐτὲς ἔρχονται ἀναμφίβολα νὰ προστεθοῦν καὶ ὅσες περιέχονται στὸν παρόντα τόμο, ἀνακοινώσεις ὅλες στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Ἀριστοτελικῆς Φιλοσοφίας μὲ θέμα «Ἡ Ἀριστοτελικὴ ἠθική καὶ οἱ ἐπιδράσεις της», ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Ἀριστοτελικῶν Μελετῶν «Τὸ Λύκειον» (ιδρύθηκε τὸ 1994 μὲ σκοπὸ τὴν καλλιέργεια καὶ προώθηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη) καὶ τὸν Τομέα Φιλοσοφίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 24 ἕως 26 Μαΐου 1995. Τὸ βιβλίο ξεκινᾷ μὲ πρόλογο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Ν. Κούτρα, χαιρετισμὸ τοῦ Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Π. Γέμτου καὶ χαιρετισμὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Εὐ. Μουτσόπουλου. Ἀκολουθοῦν οἱ ἀνακοινώσεις τῶν εἰσηγητῶν, ἐλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων, εἰκοσιοκτὼ στὸ σύνολο, οἱ ὁποῖες καλύπτουν εὐρεῖα θεματικὴ μὲ ἐπίκεντρο πάντοτε τὴν ἀριστοτελικὴν ἠθικὴν φιλοσοφία. Οἱ εἰσηγήσεις ἀναλαμβάνουν (i) ἀνάλυση καιρίων ἐννοιῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη —μὲ ἀναφορὰ κυρίως στὰ ἠθικά συγγράμματα ἢ καὶ σὲ ἄλλα ἔργα, περισσότερο στὰ *Πολιτικά*— καὶ συζήτηση ἐρημνευτικῶν προβλημάτων ποὺ ἐγείρουν χωρὶα τῶν ἠθικῶν ἔργων, (ii) διερεύνηση τῆς ἐπίδρασης τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς στὸν μετέπειτα φιλοσοφικὸ στοχασμό, ἰδιαίτερα στὴν χριστιανικὴ διανόηση, καὶ (iii) παρουσίαση, συγκριτικά, στοιχείων τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ μεταγενέστερων στοχαστῶν. Μὲ βάση τὴν θεματοποίηση αὐτὴ θὰ ἐπι-